

פנינה מורג־טלמון ויעל עצמון (עורכות). נשים מהגרות בישראל. ירושלים: מוסד ביאליק, 2013. 314 עמ'.

גור אלרואי

לציון הגיליון ה־150 של כתב העת "קתדרה" הוציאה המערכת גיליון חגיגי, שיוחד לתמורות ההיסטוריוגרפיות שחלו בחקר לימודי ארץ ישראל בשני העשורים האחרונים. אחד המאמרים בגיליון זה הוא מאמרה של ההיסטוריונית מרגלית שילה, "נשים, מגדר ותולדות היישוב היהודי בארץ: הישגים ויעדים". שילה טוענת במאמר שנשים ומגדר אינם מילים נרדפות, אף על פי שהם הפכו למטבע לשון בשפה הרווחת. היסטוריה של נשים מבקשת לחשוף את עולמן, ולעומת זאת היסטוריה של מגדר בוחנת את התנהלותם של גברים ונשים ואת האופן שבו הם מעצבים אלו את אלו (מרגלית, 2015, עמ' 121). לאור קביעתה של שילה מעניין לבחון אם אסופת המחקרים שלפנינו היא מחקר מגדרי על נשים מהגרות בישראל או לחלופין מחקר המסתפק בחשיפת עולמן של מהגרות שהיגרו לארץ ישראל ולמדינת ישראל ב־130 השנים האחרונות. במילים אחרות, האם אפשר ללמוד באמצעות הספר על החוויה המגדרית של ההגירה לארץ ישראל ועל החברה היישובית והישראלית כחברת מהגרים או שנקודת מבטו של הספר צרה ומוגבלת ועוסקת בנשים מהגרות בלבד?

באסופת המאמרים "נשים מהגרות בישראל" 13 מאמרים שכתבו 17 חוקרות וחוקרים ממדעי החברה וממדעי הרוח: סוציולוגיה, אנתרופולוגיה, גאוגרפיה, דמוגרפיה, היסטוריה ופולקלור. המאמרים מסודרים בקובץ באופן כרונולוגי ולא לפי נושא. המאמר הפותח הוא מאמרה של מיכל בן יעקב, והוא עוסק בהגירתן של אלמנות שעלו לארץ ישראל מצפון אפריקה במחצית השנייה של המאה ה־19. המאמר החותם את הספר הוא מאמרה של לימור גד־הרנס על זנות וסחר בנשים בישראל ועל השינויים שחלו ביחסה של מדינת ישראל כלפי נשים הנסחרות בתעשיית המין. בין האלמנות המוגרבות של המאה ה־19 לבין קרבנותיה של תעשיית המין של שלהי המאה ה־20 וראשית המאה ה־21 נכללים באסופה מאמרים של אורנה ארליך, יעל עצמון ורות קרק על התפקיד

* פרופ' גור אלרואי, החוג ללימודי ארץ ישראל, אוניברסיטת חיפה.
דואר אלקטרוני: galroey@univ.haifa.ac.il

הכלכלי שמילאו נשים במושבות העלייה הראשונה; גילת גופר דנה במשמעות העלייה לארץ בביוגרפיה הפוליטית של נשות העלייה השנייה; דבורה ברנשטיין בחנה את חיי העבודה של נשים מהגרות בשוק העבודה הפורמלי והלא פורמלי בתקופת המנדט; בת שבע מרגלית-שטרן חקרה את המשפחה בתהליך ההגירה: מרכזיות המשפחה בהחלטה להגר, כיצד נבחרה ארץ היעד, תפקידה ומעמדה של המהגרת בשמירה על המסורת, על יחסי אישות, על ילודה ועל הרכבים משפחתיים חדשים; עוזי רבהון מציג במאמרו ניתוח דמוגרפי וחרת-כלכלי של הבדלים מגדריים בקרב עולים לישראל מאז קום המדינה ועד סוף שנת 2005; פנינה מורג-טלמון מציעה קריאה חוזרת במחקרים שנעשו על קליטה בישראל בראשית שנות ה-50 ועל תרומתה להבנת השיבותן של נשים בתהליך זה; אילנה גנון בחנה היבטים מגדריים של חגיגות המימונה בישראל ואת מאפייניו המגדריים של החג; שלווה וייל כתבה על השינוי המגדרי המתרחש בהכשרת סטודנטים יוצאי אתיופיה לתפקידי חינוך ועל כניסת נשים יוצאות אתיופיה למקצועות החינוך; הגר סלומון, סטיב קפלן והרווי גולדברג כתבו על התארגנויות פיננסיות בקרב נשים יוצאות אתיופיה בישראל; לריסה פיאלקובה בדקה את ניסיון ההגירה וההסתגלות בארץ בסיפוריהן של מהגרות ממדינות חבר העמים. מחקרה מבוסס על 143 ראיונות: 95 של נשים ו-48 של גברים שהתקיימו בשנים 1999–2002; מאמרה של גליה צבר עוסק בסיפורי הגירה של נשים אפריקניות בישראל, וגם הוא, כמו זה של פיאלקובה, מבוסס על ראיונות עומק עם 14 נשים אפריקניות ועם 12 גברים אפריקנים. מאמר זה ומאמרה של לימור גדי-הרנס הם שני המאמרים היחידים באסופה, העוסקים במהגרות שאינן יהודיות או לפחות במהגרות שלא הגיעו לארץ מסיבות אידאולוגיות או מתוקף חוק השבות.

הקריאה בספר מרתקת בגלל ההיצע הרחב של הנושאים, נקודות המבט השונות ובעיקר המתודולוגיה הייחודית של כל חוקר וחוקרת בקובץ. לדעתי, זו חשיבותו העיקרית של הספר. החוקרות והחוקרים שתרמו את מחקריהם לאסופה בולטים בתחומם, וחלקם ניצבים בשורה הראשונה והמובילה של האקדמיה בישראל. הקובץ הוא דוגמה יפה לשינוי שחל בהיסטוריוגרפיה הישראלית ב-20 השנים האחרונות ולמעבר משלב תיקון העוול של הדרת נשים מן השיח המחקרי והאקדמי אל עבר מחקרים חברתיים, שוויוניים הראייה הנשית משמשת בהם כלי מרכזי וחשוב להבנת החברה כולה. קובץ המחקרים חושף בפני הקורא תמונה מורכבת ומעניינת על 130 נשים של הגירת נשים לארץ ישראל ולמדינת ישראל.

על אף מעלותיו של הספר יש בו חולשה אחת עיקרית הפוגעת באיכותו. כאשר מקבצים מאמרים בנושא מסוים, יש חשיבות רבה לא רק למאמרים אלא גם לדברי הפתיחה של העורכים – במקרה שלפנינו העורכות. מבוא באסופת מאמרים הוא שהופך בדרך כלל את הספר לשלם הגדול מסכום חלקיו. העורכות לא השכילו לנצל את המסקנות המעניינות והחשובות העולות מן המאמרים לכדי תובנות כלליות על הגירה בכלל ועל הגירת נשים לישראל בפרט. חסרה יד מכוונת, ולכן יש חוסר אחדות בתרומתם של המאמרים לנושא הנדון. במה דברים אמורים?

(א) מה אפשר ללמוד מסך כל המאמרים הכלולים בספר? באיזה אופן תורמת הגישה הרב־תחומית להבנה טובה יותר של הגירה בכלל ושל הגירה לישראל בפרט? אין במבוא כל התייחסות לכך. העורכות אמנם מציינות שהתיקוף של הספר מן הרבע האחרון של המאה ה־19 ועד ימי ההווה מאפשר "לעמוד על הדומה והשונה, על המאחד והמבדיל, בין הגירות נשים לישראל לתקופותיהן השונות" (עמ' 17), אבל בפועל המסקנות שטחיות ואף נדושות ובוודאי אינן משקפות את ממצאי המחקרים. המבוא אינו מצליח לקשור בין המאמרים באסופה, ועל כן הקריאה בספר משולה לקריאת כל מאמר ומאמר בנפרד, דבר המעלה לכאורה ספק אם יש בכלל צורך בקובץ מסוג זה. ואולם, לא כך הדבר, וקובץ המחקרים הוא חשוב ומצדיק אסופה כזאת. למשל, מקריאת 13 המאמרים בספר הגעתי לתובנה מגדרית מעניינת שגברים מתקשים להתמודד עם השינוי הפתאומי במעבר לארץ חדשה וחולשותיהם נגלות לעיני כול. ההגירה אינה מחמיאה להם, ואילו אצל נשים היא דווקא מבליטה את יכולותיהן להתמודד עם מציאות משתנה. תובנה אחרת, העוברת כחוט השני לאורך כל המאמרים, היא שההגירה היא חוויה אינדיבידואלית ולא חוויה קולקטיבית, גם אם המהגרות או העולות מגיעות לארץ במסגרת ארגונית או אידאולוגית מסוימת. יש לכך לא מעט דוגמאות בקובץ הזה, וחבל שהעורכות לא פיתחו רעיון זה (ורעיונות אחרים) במבוא. דומני שאילו המבוא היה מצליח לחבר את המאמרים זה לזה, הקורא היה מבין בנקל את חשיבות הספר ואת הפוטנציאל הגלום בו.

(ב) אין במבוא דיון מתודולוגי ושיטתי במונחים "עלייה" ו"הגירה". בת שבע מרגלית־שטרן עשתה זאת במאמרה, אבל חשוב שגם העורכות יתייחסו לעניין הזה מנקודת מבט רחבה יותר. גם אם חלק מן הכותבים משתמשים במונח "עלייה" לא מתוך נקיטת עמדה ערכית, עדיין חשוב לתת על כך את הדעת. יש משמעות גדולה למוטיבציה בהגעה לארץ ישראל בין שהיא נבעה משיקולים אידאולוגיים (דתיים או ציוניים) ובין שהיא נבעה משיקולים כלכליים ואחרים. סיבת הגעתן של נשים במאמריהן של בן יעקב, גופר, ארליך, עצמון וקרק איננה סיבת ההגעה של המהגרות במאמריהן של ברנשטיין, מרגלית־שטרן, פיאלקובה, צבר וגד־הרנס. גם בתוך חלוקה זו יש תת־חלוקות אחרות, הנוגעות למוטיבציה של העולות והמהגרות. המונחים "עלייה" ו"הגירה" הם מונחים טעונים בסיפר הציוני, ונראה שדווקא באסופה מן הסוג הזה אפשר היה לבחון אותם ביתר שאת ואולי אף להתמודד עם טענתה של אביבה חלמיש כאשר כתבה [...] "לא זו בלבד שאין בשימוש במילה 'עלייה' בחיבור שלשונו עברית משום נקיטת עמדה ערכית, אלא דווקא בהמתנה במונחים אחרים יש להעיד על גישה מוטה מבחינה אידאולוגית" (חלמיש, 2006, עמ' 2).

(ג) העורכות מציינות במבוא שהחוקרים הם מתחומים שונים (סוציולוגיה, אנתרופולוגיה, גאוגרפיה, דמוגרפיה, היסטוריה ופולקלור), אבל הקורא אינו יודע מה תחום הדעת של כל אחד מהם, השתייכותו האוניברסיטאית (אם בכלל) ומעמדו האקדמי. גם אם העורכות סבורות שאין לכך מקום במבוא, אפשר היה לכל הפחות לכלול בספר רשימה של החוקרים שתרמו את מאמריהם לאסופה ולתאר בקצרה כל חוקר.

(ד) אין בספר מפתח, אף על פי שמדובר בקובץ מאמרים ולא במונוגרפיה. המפתח איננו חשוב רק לשם איתור נושא, מקום יישוב או אדם, אלא הוא בראש ובראשונה כלי עזר ראשון במעלה המאפשר לקורא המשכיל למפות את הספר ולעמוד על מכלול הנושאים שהוא מציע. לא מתקבל על הדעת שאין שער באנגלית ולכל הפחות תרגום של כותרות המאמרים לאנגלית, ואם אפשר גם תקצירים. משמעות הדבר היא שחוקרים שיצטטו מספר זה במחקריהם בשפות אחרות, יתרגמו באופן חופשי את שמות המאמרים והדבר יביא לחוסר אחידות ולבלבול בציטוט. יש גם לציין שהביבליוגרפיה של פרק המבוא (שהיא מקיפה מאוד) אינה חופפת ואינה תואמת את זו המצוטטת והמצומצמת בטקסט. מצד אחד, מאמר מצוטט במבוא אבל אינו מופיע בביבליוגרפיה, ומן הצד האחר, מאמרים רבים בביבליוגרפיה אינם מצוטטים במבוא. כל אלו הופכים את עריכת הספר למושלל.

(ה) אני סבור שראוי היה שהעורכות יתייחסו גם לשאלה מדוע מתוך 13 המאמרים רק גבר אחד (עוזי רבהון) תרם מאמר לאסופה ועוד שני גברים במאמר משותף עם הגר סלמון. סוגיה זו חשובה, כיוון שהיא מלמדת שחוקרים (גברים) מדירים את רגליהם ממחקרים מגדריים וממחקרים על נשים, כאילו התחום הוא נחלתן של חוקרות בלבד. אין היסטוריה חברתית ללא מגדר, אם כי לא כל מחקר מגדרי הוא היסטוריה חברתית. נקודות מבט של חוקרים בסוגיות מגדריות חשובה: היא יכולה לתרום תרומה של ממש למחקר ההיסטוריוגרפי, הואיל ונקודת המוצא וההתבוננות היא שונה. אינני יודע מה הסיבה למיעוט החוקרים הגברים באסופה: האם הסיבה לכך היא שהם לא השתתפו בסמינר, שהתקיים בשנים 2005–2007 במכון ון ליר בשיתוף המכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית והספר הוא תוצר שלו, או מפני שקשה למצוא חוקרים העוסקים במגדר ובהגירה. ייתכן ששתי הסברות נכונות, והן בבחינת הא בהא תליא. על אף החסרונות שמניתי אני משוכנע שאסופת המאמרים היא בעלת תרומה חשובה להיסטוריוגרפיה של תולדות ההגירה לארץ ישראל ולמדינת ישראל. יש לקוות שסטודנטים וחוקרים יקראו את הספר, יפיקו ממנו את התובנות המתבקשות ואולי אף יקדמו את חקר המגדר בישראל.

מקורות

חלמיש, א' (2006). במירוץ כפול נגד הזמן: מדיניות העלייה הציונית בשנות השלושים. ירושלים: יד יצחק בן צבי.

שילה, מ' (2015). נשים, מגדר ותולדות היישוב היהודי בארץ: הישגים ויעדים. קתדרה,